

**VÁCLAV KAŠKA. Neukáznění a neangažovaní:
Disciplinace členů KSČ v letech 1948–1952,**

Praha-Brno 2014, Conditio Humana – Ústav pro studium totalitních režimů, 292 s., ISBN 978-80-87912-02-7

**JAROMÍR MRŇKA, Svěhlavá periferie:
Každodennost diktatury KSČ na příkladu
Šumperska a Zábřežska v letech 1945-1960,**

Praha 2015, Ústav pro studium totalitních režimů, 218 s.,
ISBN 978-80-87912-34-8

Obě recenzované publikace nespojuje jen subjekt vydavatele, kterým je Ústav pro studium totalitních režimů. Mají příbuzná témata, věnují se obdobné časové periodě a jejich autory jsou reprezentanti nejmladší generace historiků. U obou jde navíc o jejich monografické prvotiny a poznamenejme, že v kontextu soudobé domácí historiografické produkce jde o prvotiny koncepčně, tematicky i metodologicky přinejmenším neotřelé. V případě samotného ústavu také svědčí o deklarované diverzifikaci portfolia badatelských přístupů v jeho výzkumné agendě, vydává-li se cestou publikace i tohoto typu výzkumů.

Nejvýraznější shodou a zároveň důvodem, proč si zasluhují být recenzovány společně, jsou jejich analytická východiska a interpretační přístupy ke zkoumání rané, budovatelské fáze komunistické diktatury v Československu. Zatímco v domácí historiografii dlouho po roce 1989 dominovaly různé formy recepce totalitárního paradigmatu, před více než deseti roky, v době, kdy se rozpoutaly diskuse o smyslu a poslání právě Ústavu pro studium totalitních režimů, začaly do české historiografie pronikat zahraniční inspirace, jež se vůči teorii totalitarismu stavěly více či méně kriticky. Nešlo přitom jen o inherentní ideologický náboj, který se s koncepcí totalitarismu pojí a který ve své vyhrocené podobě vytváří obraz minulosti v dualistických pojmech boje dobra se zlem, spravedlnosti s bezprávím, svobody s otroctvím atd. Kritika se zaměřovala na systémovou perspektivu, která se s teorií totalitarismu obvykle spojuje. V dichotomii vládnoucí strany a porobeného obyvatelstva se vytrácel z historického vyprávění jednotlivců. Bylo jen otázkou času, kdy takový objektivistický a strukturální přístup vyvolá reakci v podobě interpretativní a individualistické formy historického zkoumání, ostatně tak, jako se to stalo v předchozích desetiletích v zahraniční historiografii státně socialistických dikta-

tur v podobě revizionistických a post-revizionistických směrů. Jmenovaný obrat navíc v domácí historické obci nepostrádal rysy generačního střetu: zatímco pro starší historiky bylo s ohledem na jejich generační zkušenost, metodologické záze-
mí i politické podmínky éry transformace snadné přijmout, ať již explicitně nebo
implicitně, totalitární perspektivu, mladší generaci, tedy dnešním třicátníkům a ra-
ným čtyřicátníkům, poskytl interpretativismus nástroje k vydobytí si svého místa
na slunci v rámci vědecké komunity.

Jmenované knihy obou mladých historiků jsou výrazem tohoto obratu v čes-
kém dějepisectví a oba se k interpretativní perspektivě deklarativně přihlašují.
Potřeba porozumět v detailu jednání konkrétních aktérů oba přivádí k regi-
onalistickému zaměření výzkumu: Kašku ke studiu jihomoravských oblastí
(Brněnsko, Znojensko), Mrňku severomoravských (Šumpersko, Zábřežsko).
Kaška v tomto směru výmluvně konstatuje (s. 18): „Kloním se totiž k názoru, že
rekonstrukce místních jedinečných struktur, interakcí a praktik bývají pro hlubší
pochopení obecných horizontů neméně důležité než analýzy a popisy událostí
v centru, neboť umožňují, pokud nezabřednou do samoučelného zkoumání
dějinného detailu, posoudit úlohu skupiny či jednotlivce v dobových souvislos-
tech.“ Mrňka ve svých programových prohlášeních zvolil radikálnější jazyk, ex-
plicitně odmítá totalitární koncept jako nevhodně hodnotově zatížený a namísto
toho slibuje analýzu sociální praxe, kterou chápe jako způsob hledání odpovědi
na otázku, „jak hluboko pronikl stranou rozpoutaný teror do nitra společnosti
a jakým způsobem ovlivnil chování obyvatelstva“ (s. 13).

Odklon od normativních postulátů teorie totalitarismu přináší oběma knihám
jednu sympatickou kvalitu, nejsou *a priori* ani antikomunistické, ani prokomu-
nistické. Nemají potřebu řešit hodnotové konflikty, jež svou podstatou patří
do etiky a nikoli do historiografie, kam bývají nemístně zatahovány. Kaška to
konstatuje otevřeně: nevychází z antikomunistických pozic a zároveň nechce
nijak banalizovat komunistické zločiny nebo napravovat „pomýlené“ pamětníky
(s. 12). V případě Mrňky je tento postulát v celé jeho knize natolik zjevný, že ani
neměl potřebu nějak jej výslovně v úvodu či závěru zdůrazňovat.

Oba autoři ve svých knihách předvádějí velmi dobrou obeznámenost se zahra-
niční teoreticky fundovanou literaturou. Kaška lne zjevnými sympatiemi zvláště
k Sheile Fitzpatrickové, Mrňkova teoretická fundace se opírá o německé historiky
každodennosti a jejich koncept *Eigensinn* (Alf Lüdtke, Thomas Lindenberger).
Ze zahraniční bohemistické literatury pak u obou zaujímá prominentní místo
Christianne Brenner, jejíž východiska diskurzivní analýzy třetí republiky oba
autoři přijímají bezvýhradně za svá. Existuje nepochybně více důvodů, proč jim
je Brenner blízká. Tím nejzásadnějším je patrně její koncentrace na diskurzivní
analýzu, kterou sama ve své knize *Mezi Východem a Západem* charakterizuje jako

snahu „identifikovat jednotlivé stavební kameny veřejné konstrukce skutečnosti, pravidla, podle nichž se používaly, a také strategie, jimiž se rozšiřovalo nebo zužovalo pole vyslovitelného“ (s. 19). Jazyk u Kašky a ještě více u Mrňky představuje jeden z ústředních cílů jejich pozornosti. Kaška této problematice věnuje hned jednu z prvních kapitol, nazvanou *Jazyk a základní normativní texty disciplinace*. U Mrňky diskurzivní analýza organicky prochází napříč textem, přičemž autor sám konstatuje, že jazyk je pro něho „jednou z nejdůležitějších analytických kategorií“ (s. 24).

Nutno na tomto místě konstatovat, navzdory této „posedlosti“ jazykem, že oba jmenovaní autoři jsou již na míle vzdáleni lingvistickému obratu a postmodernistické historiografii, která studium minulosti redukovala na studium jazykové konstrukce reality. Přestože Richard Biernacki v odkazovém aparátu obou knih chybí, kulturalistický obrat či obrat k praxi v dějepisectví je jim zjevně blízký. Lingvistickému obratu v historiografii Biernacki vytýkal dvě premisy, jež podle jeho názoru vedly k výkladovému redukcionismu a slepé uličce postmodernismu, který v posledku dosavadní socio-ekonomický determinismus jen nahradil determinismem lingvistickým. Biernacki za prvé hovořil o formalizující premise převzaté ze strukturalismu, že význam je produkován pozicí znaku uvnitř celého systému těchto znaků. Za druhé pak předpoklad, že takovéto fungování lingvistických znaků je přirozené, což označil za esencialistickou premisu. Kvůli nim podle jeho názoru mizí z perspektivy výzkumníka způsoby, jakým aktéři sami produkují významy v kontextu sociální praxe. Jsou to akty performance, a nikoli jen pouhá aplikace předem existujících diskurzivních kódů či systémů znaků, jak evokovaly dosavadní sémiotické koncepce kultury spjaté s lingvistickým obratem. Teprve skrze rozmanitou škálu kulturních praktik se znaky v rámci žitého světa zkušenosti pro jejich uživatele stávají reálnými.¹ A právě toto pole, jež Biernacki označuje ve svém slovníku jako kulturní praktiky, tvoří u obou autorů ústřední bod jejich zájmu.

Určité rozpaky vyvolává volba tématu, u obou autorů však z rozdílných příčin. Jakkoli Kaškova práce přináší velké množství zajímavých dlíčích postřehů, samotnou koncepci knihy, jejíž jednotící svorník představuje udržování disciplíny uvnitř komunistické strany, považuji za přinejmenším kontraproduktivní. Základním znakem bolševických stran od Leninova slavného spisu *Co dělat?* z počátku 20. století byl požadavek extrémně vysoké míry stranické disciplíny:

1 RICHARD BIERNACKI, *Language and the Shift from Signs to Practices in Cultural Inquiry*, in: *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, (ed.) Gabrielle M. Spiegel, London 2005, s. 228–244.

měly to být strany profesionálních revolucionářů, vojáků revoluce. To kladlo na jednotlivé členy a ještě více na nižší i vyšší funkcionáře mimořádně vysoké nároky. Ve straně, která v roce 1948 dosáhla počtu 2,26 milionu členů, když obyvatel bylo jen o něco více než 12 milionů, bylo nevyhnutelné, že drtivá většina členů takovéto přísné disciplinární nároky splňovat nemohla. Aniž by čtenář elementárně obeznámený se sociálními vědami Kaškovu knihu potřeboval číst, musí mu být jasné, že autor k jinému závěru, než že tehdejší členové KSČ byli „neukáznění a neangažovaní“, ani dospět nemohl.

Na druhé straně však zájem o organizační nároky a praxi disciplinace členů strany Kaškovi užitečně ohraničuje téma, což je podle mého názoru fatální kámen úrazu v případě Jaromíra Mrňky, tedy bezbřehost tématu. Na jeho knize se tím zároveň ukazují i základní limity aktérské perspektivy v dějepiscetví. Problém spočívá v tom, že s výjimkou územního vymezení kniha postrádá jakékoli další ohraničení. Je o sociální praxi a do sociální praxe autorovi spadá všechno to, co se mu podařilo nalézt v pramenech. Ve své knize proto pojednává o nesmírně široké plejádě témat od národní očisty přes kolektivizaci, trable drobných stranických funkcionářů až po obtíže bytového hospodářství. Dějinám každodennosti jejich odpůrci z řad systémově či strukturálně orientovaných sociálních dějin tradičně vytýkají anekdotičnost, tedy že se nabízený obraz minulosti v posledku skládá z kaleidoskopu drobných historek ze života, jejichž vypovídací hodnota může být často sporná. Na Mrňkovu obranu musím konstatovat, že si byl tohoto rizika velmi dobře vědom, stěží však lze jeho řešení považovat za bezvýhradně uspokojující. Naráží na něj hned v úvodu knihy, když se proti výtkám ohledně reprezentativity výzkumu odvolá na Volkera Depkata. Nelze než souhlasit, že snaha o kvalitativní rekonstrukci subjektivního významu a situativního kontextu nelze kvantifikovat: „Stojí za tím poznatek, že význam a smysl se nedají kvantifikovat, nýbrž jsou vůbec uchopitelné jen v popisujícím vcítění se do situativního kontextu, ve kterém se vyjevily,“ konstatuje Mrňka (s. 21) v návaznosti na citovaného autora. Vzato do důsledků, tato perspektiva nevyhnutelně vede k vyprávění o jednotlivém, z něhož nelze vytvořit generalizující výpověď o charakteristikách tehdejší společnosti. V této slepé uličce Mrňka zjevně skončit nechtěl, protože jeho kniha místy přináší nejen zajímavý postřeh tohoto charakteru. Ale právě tím, že striktně vychází z aktérské perspektivy, tak mu obvykle chybí dostatečné množství reprezentativních výpovědí k tomu, aby takový obecnější výrok o minulosti mohl vynést. Patrně i toho si byl vědom, čímž se však na druhé straně sám zahnal do pasti. Zatímco vynáší aktérskou perspektivu polemicky jako efektivnější nástroj proti konkurenčním přístupům starší historiografie, při pozornějším čtení poznámkového aparátu je zjevné, že začasto závěry této historiografie přijímá a pouze reprodukuje. Nemyslím si, že

by to byl nějaký nedostatek autorovy erudice, spíše se tím jen ukazují obecné limity zvoleného výkladového paradigmatu založeného na studiu subjektivního činitele v mikroměřítku.

Navzdory uvedeným námitkám nelze na druhé straně zastírat také přínosy a celkovou kvalitu obou knih, v nichž čtivost a čtenářská přitažlivost je jen jedním z jejich povedených atributů. Pro další výzkumy za velmi nosné můžeme považovat postřehy obou autorů ohledně proměn funkcionářských kádrů a jejich strategií jednání. Kaška i Mrňka, každý s ohledem na rozdílné zaměření své knihy, odlišně ukazují, že během první poloviny 50. let došlo k radikální transformaci strany jako celku, na čemž se podepsaly především čistky stranického aparátu. Kaška v tomto směru hovoří o vystrídání radikálně budovatelské fáze fází postbudovatelskou (s. 265), k čemuž na následující straně dodává: „Odstraněním Slánského a dalších dřívějších vnitrostranických lídrů mizela z rozhodujících pozic specifická skupina funkcionářů vyznačujících se dle mého názoru určitými společenskými zkušenostmi, hodnotami a cíli. Byla to skupina víceméně nadšených sociálních inženýrů a konstruktivistických pokrokářů, kteří o radikálních plánech budování nového, lepšího světa nejen mluvili, ale byli rozhodnutí jej za jakoukoliv cenu realizovat [...] Mizení funkcionářů jako Slánský nebo Šling vedlo k naleptávání budovatelských vizí i k určité erozi vůle k zásadním celospolečenským změnám.“ K podobnému závěru dospívá i Mrňka, když diagnostikuje proměnu funkce strany v průběhu 50. let, kdy se ze subjektu usilujícího o realizaci radikálního konceptu transformace společnosti postupně stala garantem společenské stability. Ve svých úvahách přitom jde tak daleko, že prohlašuje, že připravenost aktérů pro přijetí pozdějších normalizačních hodnot veřejného pořádku a spořádaného života se začala utvářet právě tady, konkrétně v období po roce 1953, kdy stranické špičky začaly klást rostoucí důraz na růst konzumu a stabilizaci životních podmínek obyvatelstva a vize důsledného dobudování komunistického společenského projektu začala úměrně tomu ustupovat do pozadí (s. 191–192). Za velmi užitečné považují také zachycení četných případů střetů mezi státními zájmy či ideologickými nároky a lokálními diskurzí, mentalitami a praxí. V obou knihách jsou na výmluvných jednotlivých případech demonstrovány případy drobných stranických funkcionářů, jak se pravidelně v důsledku tohoto napětí ocitali ve dvojím ohni, z něhož stěží nacházeli přijatelné východisko: na jedné straně měli být členy disciplinované strany budující novou společnost, na druhé straně byli zakotveni v lokálních komunitách s tradičními mentálními vzorci.

Všem výtkám navzdory nelze než konstatovat, že v případě obou knih jde o velmi zdařilé autorské debuty, jež poskytují svými poznatky užitečný podklad pro další výzkumy dějin budovatelské fáze komunistické diktatury v Československu.

Jakub Rákosník